

Qumru ŞƏHRİYAR
AMEA Folklor İnstitutunun elmi işçisi
e-mail: nevayi-qumru@rambler.ru

“EDİGEY” DASTANINDA İSLAM MOTİVLƏRİ

Gumru Shahriyar

ISLAMIC MOTIFS AT THE EPIC “EDIGE”

Summary

Edige epos is the heroic epos belonging to turkish people. However, there are very rich islamic motifs at the epic. Edige was follow islamic tradition, sharia law in his life, and it reflected in epos written about him.

Epos's parts which was full with islamic terminology was analyze and quoted in article.

The key words: God, islam, the prophet, Edige, epic

Гумру Шехрияр

ИСЛАМСКИЕ МОТИВЫ В ЕПОСЕ “ЭДИГЕЙ”

Резюме

Дастан «Эдигей» является героическим дастаном целого ряда тюркских народов. Вместе с этим, в дастане есть много богатых мотивов ислама. Как Эдигей в своей жизни соблюдает исламские традиции и законы шариата, так и в дастане созданном об нём это отражено.

В статье проанализированы части дастана и преведены цитаты, богатые исламской терминологией.

Ключевые слова: Аллах, ислам, пророк, Эдигей, дастан

Açar sözlər: Allah, İslam, peyğəmbər, Edige, dastan

Bir çox türk xalqlarında 30-dan çox variantı olan “Edige” dastanı islam ənənələri ilə çox zəngin bir dastandır. Edige bir tarixi şəxsiyyət kimi tədqiq olunduğu zaman onun da həyatında islamın əvəzsiz rolunun şahidi olur. Digər tərəfdən isə dastanın təşəkkül tapdığı dövr ilə islamın bir sıra türk xalqları arasında bərqərar olduğu dövr eyni zaman kəsiyinə təsadüf etdiyindən dastanda islam dini ilə bağlı çox maraqlı məqamlar da mövcuddur.

Özkul Çobanoğlu yazır ki, “dastan, hər şeydən əvvəl, bir ədəbi əsərdir və həyatdan götürülmüş hadisələri həqiqət pərdəsinə bürüyərək təqdim edir” (1, 22). Yəni dastan tarixi həqiqətlərin üzə çıxarılması üçün salnamə və ya tarixi əsər deyil, o, sadəcə, xalqın şifahi şəkildə ağızdan-ağıza ötürərək müəyyən bir dövrdə yaşayan qəhrəmanı haqqında yarıuydurulmuş bir hekayədir. Əslində tarixi bir hadisənin dastana çevrilməsi üçün də o hadisənin nəsil-dən-nəsilə, ağızdan-ağıza ötürülməsi çox vacibdir. Bu zaman da dastan və ya tarixi hadisə əsrlərlə əlavələrə və təhriflərə məruz qalır. Bəzən zamanla dastanın təşəkkülündə rol oynayan kiçik bir hadisə dastanın içərisində arxaikləşir və ya arxaik epizoda çevrilir.

M.F.Köprülü bir ədəbi mətnin tarixi sənəd kimi necə istifadə olunmasının yollarını göstərərək yazır ki, “tarixi sadəcə xronologiya və bioqrafiya şəklində

görmək əsassız və köhnə fikirdir. Ədəbi əsərlər bəzən öz mənbələrini inkar edir, lakin bundan istifadə edərkən sağlam ədəbi mədəniyyət, tənqidi yanaşma bacarığının olması da vacibdir” (3, 379). V.M.Jirmunski isə öz növbəsində, qəhrəmanlıq dastanları haqqında danışarkən deyir ki, “dastan xalqın qəhrəmanlığı ideallaşdırması baxımından canlı keçmişdir. Buradan da onun elmi-tarixi dəyəri və eyni zamanda ictimai, mədəni-tərbiyəvi əhəmiyyəti irəli gəlir” (11, 195). M.Təhmasib isə yazır ki, “qədim türk cəmiyyətində dastan təfəkkürü istisnasız olaraq bahadırlıq düşüncəsinin obrazlaşmasına yönəldiyindən həmin mərhələyə məxsus epik ənənənin özündə qəhrəmanlıq motivi və bu motivin ifadəsi olan çeşitli qəhrəmanlıq süjetləri durur (10, 225-226).

“Edigey” dastanında göstərilən bir çox şəxs və coğrafi adlar tarixlə səsləşir. Edigeyin şəxsiyyəti, keçdiyi həyat yolu, ümumiyyətlə, yaşadığı dövrün ictimai-siyasi hadisələri onlarla dastanın, əfsanənin, rəvayətin yaranmasına səbəb olmuşdur. Edigey yalnız xalqın əfsanələşdirdiyi, müqəddəsləşdirdiyi qəhrəman deyil, elə xalqın içərisindən çıxmış, adi, sadə insandan sərkərdəyə, hökmdara qədər yüksəlməyi bacaran bir tarixi şəxsiyyət və eyni zamanda dastan qəhrəmanıdır. R.Qafarlının “Dədə Qorqud kitabı” üzərindəki təsbitləri bütünlükdə qəhrəmanlıq dastanları fonunda qəlibləşir, bu məqamda isə elə “Edigey” də həmin qəlibə uyur. O yazır: “Eposda tarixi zamanın bütün əlamətləri özünə yer tapmışdır. Belə ki, a) tarixə bəlli dövrə – Məhəmməd peyğəmbərin yaşadığı zamana, b) məlum tayfaya – Bayat boyuna, Oğuz elinə işarə vardır. Lakin həmin fikirlərin özündə arxaik dünyagörüşünün izləri də qorunub saxlanmışdır – Qorqud ata gələcəkdən xəbərlər verir, Allah onun könlünü ilhamlandırır” (4, 360-361). “Edigey” dastanını bu qəlibə uyğunlaşdırsaq, onda görürük ki, dastanın bütün variantlarında Edigey atın belində əlində qılıncı olan və mənsub olduğu tayfanın azadlığı uğrunda xanlarla, bəylərlə mübarizə aparan bir sərkərdədir (yalnız Rumınyadan toplanmış variantdan savayı) – burada tarixi zamanın əlamətlərini özündə əks etdirir. O, dastanın noqay, tatar, başqırd və s. variantlarında özünü təqdim edərkən qureysi tayfasına mənsub olduğunu deyir – burada Məhəmməd peyğəmbərə, peyğəmbərin soyundan gəldiyinə, islama işarə edir. Türk tayfalarının və onların məşhur sərkərdələrinin adları bir-bir zikr edilir – burada mənsub olduğu tayfaya, elə-obaya işarə edir. Eyni zamanda bəzi məqamlarda Cinlər padşahının qızından, Albastıdan və qu quşundan dünyaya gəldiyi vurğulanır, hətta üç nəsil ard-arda (baba-ata-oğul) möcüzəli yollarla dünyaya gəlir – burada arxaik dünyagörüşün izlərinə işarə edilir.

Dastanın noqay variantında Edigeyin dilindən onun şəcərəsi aşağıdakı kimi göstərilir:

Əssalamu Aleykum,
Ay kasıb, kimsən? – deyəndə
Mən kasıbam deyərəm.
Kasıb, sən kimsən? – deyəndə
Qureysiyəm deyərəm.
Əzizdən doğulan çox yalqız,
Bala özümdən deyirəm.

Əbubəkr Sıddıqdan,
Fayda olmaz deyirsən? (5, 177)

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, dastanda Edigey öz soyunu peyğəmbərin nəslilə, müqəddəs nəsililə bağlayır. S.Rzasoyun təbirincə desək, burada “müqəddəsliyin vurğulanması eposun düşüncə modeli aspektini qabardır” (8, 67). Bu məqamda diqqəti daha bir xüsusə yönəltmək istərdik. Dastanda deyilir: “Əbubəkr Sıddıqdan / Fayda olmaz deyirsən”. Bildiyimiz kimi, Əbubəkr əs-Sıddıq birinci xəlifədir. Əbubəkr Məhəmməd peyğəmbərdən sonra xəlifədir, lakin şialər Əbubəkrin xəlifəliyini qəbul etmirlər. Edigeyin özünü təqdim etdiyi bu sözlərdə onun həm də sünni olduğu anlaşılır. Digər bir tərəfdən isə dastanın bir çox yerlərində “qızılbaşlar” ifadəsi işlədilir ki, bu, əvvəlki fikrə ziddir. Edigey Toxtamışın üzərinə hücum edir. Qoşunlarının məğlub olduğunu görəndə hökmdar qaçaraq canını qurtarır.

“Toxtamış xan qaçıb gedərək İdil sularına çatıb dedi:
Xan qaçıb bəylər qovan gün,
Xan yorulub əldən düşən gün.
Qızılbaşlar gələn gün,
At yorulub yəhərlərin sökən gün,
Teymur sudan¹ uzaqlaşıb,
Cilovu əlinə alan gün (6).

Burada “qızılbaşlar” ifadəsinin dastana söyləyici tərəfindən əlavə olduğunu düşünürük, çünki M.Əhmətcanov da Edigeyin şəcərəsindən bəhs edərkən Əbubəkr əs-Sıddıqın da adını çəkmişdir. Bu barədə bir qədər sonra danışacağıq. Yuxarıda qeyd etmişdik ki, dastanın bir neçə yerində “qızılbaşlar” ifadəsi işlədilmişdir. Məsələn:

Edigeyin oğlu Şah Nuradin
Mən özüməm!
Sənin kimi qızıl başlı
Xanların,
Hansı birindən əskikəm? (6)
Və yaxud başqa bir yerdə:
Uzun oxum, geniş yayım
Qolumun altında olmasa da,
Kadırberdi qızıl başlı
Gənc sultan,
Vurar idim mən səni,
Bağışlayıram atan
Xan Toxtamış yoluna! (6)

Burada yenidən Edigeyin qızılbaş olmadığı vurğulanır. Əksinə Nuradin Toxtamışın oğlu Kadırberdini qızılbaş adlandırır. Bu ziddiyyəti noqay variantının yalnız birində müşahidə etmişik və düşünürük ki, bu, söyləyicinin əlavəsidir.

¹ Sudan – sahilboyu ərazilərdən

Bütün islam tarixçiləri arasında Edigey haqqında ən geniş məlumat verən İbn Ərəbşah yazır: “o, qarabuğdayı, bəstəboy, möhkəm bədən quruluşuna sahib, cəsur, bədheybət görünüşlü, ağıllı, comərd, xoş təbəssümlü, fərasətli, alimləri və savadlı insanları sevən” (14, 473-474) biri idi. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, tarixçilər İbn Ərəbşahın Edigeyi tərifləməsini, ona həddən artıq rəğbət bəsləməsini Teymuru sevməməsi ilə əlaqələndirirlər. Nikonov salnaməsində isə ondan “bütün Ordanın böyük knyazı, cəsarətli, sərt, xeyrxah Edigey” (12, 281) deyə bəhs edilir. “Bütün Orda knyazlarının böyük bəyi Edigey həm qüdrətli, həm möhkəm, həm də cəsurdur” (12, 173). Bununla yanaşı, o, “öz məqsədinə çatmaq üçün istənilən məkrli və qanlı hadisə törətməyə qadir olan “hiyləgər və kələkbaz”ın biridir” (12, 206). Rus mənbələrində bəzən Edigeyi qaniçən tiran kimi göstərirlər. V.Bartold özünün “Edigeyin atası” adlı əsərində Edigeyi ideal qəhrəmana çevirməkdən çox-çox uzaqdır. Əksinə o, Edigeyi “mövqeyini asanlıqla dəyişən hiyləgər biri” adlandırır.

İbn Ərəbşahın əsərlərində Edigeyin şəxsiyyəti, dünyagörüşü, kəşməkəşli ömür yolu ən xırda ayrıntılara qədər əks olunmuşdur. Edigeyin şəxsiyyətindən bəhs edərkən o yazır ki, Edigey “dindarlarla və dərvişlərlə ünsiyyət qurur, onlarla mülayim rəftar edir, zarafatlaşır, oruc tutur, gecə yarısı dua etmək üçün durur, şəriətə riayət edir, Qurani, sünnəni və müdriklərin sözlərini Allahla öz arasında vasitəçi yaradırdı” (14, s.473-474). S.Rzasoyun “bütün müqəddəs kitablar insanların onları mənimsəyib özlərinin davranış formullarına çevirmələri üçün nazil edilmişdir” (8, s.67) ifadəsindən yola çıxaraq deyə bilərik ki, araşdırmalarımız Edigey də istər sərkərdə kimi, istərsə də bir dastan qəhrəmanı kimi islam dininin qaydalarına riayət etməyə çalışdığını göstərir.

Digər tərəfdən dastanın noqay variantındakı “Əzizdən doğulan qureyşiyəm” (qureyş – peyğəmbərin mənsub olduğu tayfa) ifadəsi ilə İbn Ərəbşahın verdiyi bu informasiya üst-üstə düşür. Xatırlatmaq istərdik ki, bizim yuxarıda müraciət etdiyimiz variant noqay variantlarından yalnız biridir.

Dastanın, demək olar ki, bütün variantlarında Edigeyin babası Baba Tuklas Şaşlı Əziz göstərilir. Tatar variantlarından bəzində isə əcdadının Baba Tökles Hoca Əhməd olduğu deyilir. Rüstəm Sulti dastanın tatar variantlarından birinin Türkiyə türkcəsinə etdiyi tərcüməsinin “Qeydlər” bölümündə yazır: “geneoloji əfsanəyə görə, Edigeyin əcdadı bəzən Baba Tökles olaraq adlandırılır. Bəzi rəvayətlərdə o, sufi şair Xoca Əhməd Yəsəvi ilə eyniləşdirilir” (9, 183). Qazaxıstanın Türküstan şəhərində Əhməd Yəsəvi türbəsinə yaxın bir yerdə Kuttı Kıya (Kutlu Kaya) türbəsi də var ki, biz Əhməd Yəsəvi türbəsi kimi oranı da ziyarət etmişik. Türbə haqqında bizə məlumat verərkən dedilər ki, bu, Əhməd Yəsəvinin oğlanlarından biridir. Kızılorda şəhərinin yaxınlığında Mangıstay bölgəsində isə Edigeyin türbəsi var.

Dastanın Rumınyaya türkləri arasında Andolu türkcəsi ilə toplanan variantında isə Saçlı Əzizə “hacı” deyə xitab edilir:

Argiul man bergi ul
Ortadaki şo şuvıl

O biri kişi, bəriki oğlan
Ortadaki bu oğlan

Şaşlı acige uşaydı	Saçlı hacıya oxşayır.
Bir karasan şo şuvıl	Bir baxarsan bu oğlan
Kaya Biy'e uşaydı	Kaya bəyə bənzəyir.
Tez şaresin körməsən	Tez çarəsin görməsən,
Tez amalın körməsən	Tez sürgünə göndərməsən,
Curtunfi coyar şo şuvıl, der	Yurdunu yox edər bu oğlan (17).

Dastanın noqay variantında isə deyilir:

“Barkayanın bütün bədənini tük basmışdı, saçları uzanmışdı, saqqalı baldırına çatırdı. Özü isə cüssəli, qüvvətli idi. Barkayaya camaat “Baba-Tuklas Şaşlı Əziz” deyirdilər (5, 162).

Baba Tukles Şaşlı Əziz manqıt tayfaları arasında islamı yayan şəxsdir. Devın Devese yazır ki, qəbilənin islamiyyəti qəbul etməsində “manqıtların məşhur bəyi Edigenin (İdigu, ö. 1419) atası Baba Tüklesin rolu əvəzsizdir. Baba Tüklesdən başqa Seyid Ata, Dəşt-i Qıpçaq sahəsinin ən uzaq yerlərinə qədər gedərək özbək, manqıt və tatarların arasında islamiyyətin yayılması üçün çalışmışdır (15, s.104; s.227). Devın Devis burada Baba Tukles Şaşlı Əzizi Edigeyin atası kimi göstərir. Dastanın noqay variantlarından birində də bu fakt Edigeyin dilindən təsdiqlənir:

Kasıb, sən kimsən? – deyəndə
Qureşiyəm deyərəm.
Əzizdən doğulan çox yalqız
Bala özümdən deyirəm (5, 177).

Marsel Əhmədcanov Edigeyin övladları da daxil olmaqla yaratdığı soy şəcərəsində atasını “Kotlı-Kıya Köçek” (2, s.60) olaraq göstərmişdir. Macar türkoq Somfai Kara Devid isə dastanın qazax və noqay variantlarındakı şəcərələri fərqli şəkildə təqdim etmişdir. Qazax variantlarında:

Angşibay=Baba Tükti-şəşti aziz
Par-Pəriya (bəzi variantlarda Barkaya)
Kutti-Kiya
Edige (16, 24).

Müəllif, eyni zamanda Aşim Sikaliyevə istinadən (7, 18-19; 21) noqay variantında göstərir ki:

Bar-Kaya=Baba Tükles
Kutli-Kaya
Edige (16, 24).

Edigeyin nəsil şəcərəsi haqqında məlumat verərkən M.Əhmədcanov yazır ki, “İdik bəyin (Edigey nəzərdə tutulur. Dastanın müxtəlif variantlarında İdigey, İdukay, Yedigey, İdige, İdiqu adlandırılan Edigey bəzi tatar mənbələrində İdik olaraq da yazılır – Q.Şəhriyar) mənəbi haqqında rəvayət belədir: Kəab bin Qasım bin Məhəmməd bin Əbubəkr əs-Siddik Rəsulallah yetişir deyirlər. Tarixi-cihan bu ildir. Kutlu Kaya Toxtamış xanın quş bəyi idi, demişlər. Çindən qız (cin qız – Q.Şəhriyar) nigahlandı. Edigey ondan dünyaya gəldi. Süd qüvvəti ilə dar alıb (qidalanıb – K.Şəhriyar)” (2, 61). Bu mətn qədim tatar

türkcəsində yazılıb və əbcəd hesabı ilə hesabladığımızda bu, Edigeyin doğum tarixini göstərir. Burada bir də diqqəti “Rəsulallah yetişir” ifadəsi cəlb edir ki, bu da tarixi faktlarla öz təsdiqini tapmış ifadədir. Onun adı Noqay Ordasının tarixində Noqay xandan daha çox çəkilir. Hətta bəzən onu doğum-ölüm tarixlərini, yaşadıkları dövrlərin fərqli olmasını nəzərə almadan elə Noqay xan kimi qələmə verirlər. “Süd qüvvəti ilə dar alıb” ifadəsi isə dastanın bir çox variantlarında Edigeyi itin əmizdirdiyini göstərən fakta işarə edildiyini düşünrük: “Kutlu Kaya oğlunu götürdü. Uşaq ağlayıb sakitləşmək bilmirdi. Kutlu Kayanın yanı balalı bir iti vardı. Gördü ki, uşaq sakitləşmək bilmir, o zaman Kutlu Kaya uşağa iti əmirdi. Bir müddət uşaq iti əmərək yaşadı. Sonra it uşağı əmizdirmədi. Kutlu Kaya nə etsin, bilmədi, uşaq isə sakitləşmədi. Bu zaman o, övladını bir ilxıçı dostuna verdi” (5, 166).

Dastanın noqay variantında Edigey özünü çox maraqlı bir tərzdə təqdim edir:

Əziz cümə günündə
Mən dünyaya gəlmişəm.
Gözümü açan gündən,
Xeyir işlər görmüşəm.
İlk gündən belinə alan mən,
Nurdan oğlun alan mən,
Qüdrətli kitabı əlimə alıb,
Qulhuvəllah demişəm.
Ərəb kitabını əlimə alıb,
Alimlərin dediyin
Mən yenidən demişəm (6).

“Nurdan oğlun” ifadəsi Edigeyin oğlu Nuradinə işarədir. “Qüdrətli kitab” və ya “ərəb kitabı” dedikdə isə Quranı nəzərdə tutur.

Dastanda islam motivlərindən danışanda bir digər maraqlı məqam da Edigeyin dilindən Toxtamışa söylədiyi sözlərdir:

Özün ölsən, mən səni
Ağ kəfənlər, yaxşı yuyub gömərəm¹.
Olsa, belə edərəm.
Olmasa, Kodayıma
Olması üçün nə edərəm? (6).

Dastanda şəriətin qanunları aydın şəkildə göstərilir və qəhrəman ona riayət etməyə çalışır. Burada ölünü müsəlman adəti ilə yuyub kəfənləməkdən bəhs olunur. Koday ifadəsi Xuda, Tanrı, Allah deməkdir. A.Sikalıyev bu ifadəni “qut və ya Xuday türk mifologiyasında baş Allah” (13) şəklində izah edir. Bu ifadə dastanın bir çox yerində təkrarlanır:

Bu ötən şeylər keçər
Şatəmiz xana yetərəm,

¹ Gömmək – basdırmaq

Şatimir mənə qol versə,
Kuday ollam, yol versə,
Toxtamışın dişi çərtik,
Dili qüsurlu xandı,
Ayağımın altına salıb,
Onu rüsvay edərəm.

Dastanın başqa bir yerində atası ilə arasındakı mübahisədən bəhs edən Nuradin onun üzünə ağ olarsa, tövbə edərək üç dəfə Beytullahı dolanacağını deyir:

Bu arada iki gözün qızarsa,
Qu quşutək tüklərini tökərsən,
Kutas boynum incəldər,
Yaşlananda qoca atamı qovuramsa,
Allahın sevimli evi Beytullahı
Üç dəfə dolanıb tövbə etsəm, yorulmaram (6).

İstər tarixi faktlar, istərsə də dastanın bir çox varianları Edigeylə Nuradin arasında çox ciddi konfliktin olmasını göstərir. Hətta döyüşlərin birində Nuradin atasının gözünü çıxarır, dastanın başqırd variantında isə sonda atasını o öldürür. Yalnız noqay və Ruminya variantında bu sonluq fərqlidir. Bizim müraciət etdiyimiz noqay variantında ata ilə oğul arasında düşmənlər konflikt yarada bilsələr də, sonda Nuradin gedib atasını geri qaytarır və “yaşlananda qoca atamı qovuramsa, / Allahın sevimli evi Beytullahı / Üç dəfə dolanıb tövbə etsəm, yorulmaram (6) deyir. Ruminya variantında isə onlar arasında heç bir konflikt mövcud deyil.

Dastanda müqəddəs torpaqlarda məskən salaraq səcdə etməkdən də bəhs olunur:

Mən yıravam, yıravam,
Bərəkətli yerdə yataq quraram¹.
Dayım mənim,
Qara yırav gələndə
Mən səcdəyə duraram (6).

Dastanda Toxtamış onun əlindən qaçıb meşədə gizlənən Edigeyin atası Kubuqulu axtaranda onun yerini yalnız “Allah bilir” deyərək qoca yırav cavab verir:

Allah bilir, mən özüm də
Bir xeyli qocalmışam.
Kubuqulun nəslə də
Artıq onu unudub (5, 174).

Dastanda axirət günü, cənnət və cəhənnəm anlayışları da xüsusi diqqətə layiqdir. Edigeyin atasının və özünün yerini soruşanda yırav Toxtamışa qəzəblənir, onu öldürmək istəməsinə baxmayaraq, axirət günündə cənnətlə müjdələnməyəcəyindən qorxur və fikrindən daşınır:

¹Yataq quraram – məskən salaram

Keçib getmiş günlərdə,
Yalın ayaq, yalın baş,
Buzovlara baxan dəyərsizin biri idin,
Birdən gəlib xan oldun.
Səni görüb dözmürəm,
Öldürə də bilmirəm,
Öldürsəm, mənim günüm qaradı.
Axirət evinə varmaram.
Cənnət evinə girmərəm.
Cənnətin lap hörmətli yerində
Olmaram (5, 176).

Xalq arasında çox tez-tez işlənən bir deyim var: “Allah özümə versin”. Bu deyim də digər missiyalardakı kimi dastanın yayıldığı ərazilərdə islamın təzahüründən xəbər verir:

Xanların az mal-qarasını
Satmayan,
Ustaların min çəkicin
Tutmayan,
Atamdan qalan
Ağ kürevke¹ dəmir donu,
Allah özümə verən gün
Götürüb geyindim mən.

Haqqında danışdığımız və çoxlu misallar gətirdiyimiz dastandakı islam motivləri sözün əsl mənasında dastanı əvvəldən sona qədər müşayiət edir, amma bu, o demək deyil ki, dastanda arxaik və mifoloji motivlər yer almır. Dastan bu motivlərlə də zəngindir. Əvvəldən sona qədər islam motivlərinin bu qədər çox və zəngin olması, fikrimizcə, söyləyicilərin əlavələridir. Əvvəldə də söylədiyimiz kimi, dastanın 30-dan çox variantı mövcuddur. Biz, təkcə no-qaylara aid 14 variant müəyyənləşdirmişik. Təbii ki, bunların söyləyiciləri də yaşadıkları dövrün ictimai-siyasi vəziyyətindən asılı olaraq, elə həm də dastanın daha uzun ömürlü olmasını nəzərə alaraq oraya bir çox əlavələr etmişdir. Məsələn, Əbu Sıddıqın və ya qızılbaşların adının dastanda çəkilməsini söyləyicinin əlavəsi hesab edirik. Bu fakt yalnız M.Əhmədcanovun Edigeyin soy şəcərəsi haqqındakı tədqiqatında mövcuddur. Yaxud da bildiyimiz kimi, no-qaylar bütün türk xalqları arasında ən böyük, kütləvi və ən vəhşi soyqırımlara məruz qalan bir xalq olmuşlar və qızılbaşlarda nicat tapacaqlarını düşünmələri də təəccüblü deyil. Beytullah, tövbə, səcdə, axirət, cənnət və s. ifadələrin işlənməsi isə dastanın özündə yer ala bilməsi normal faktdır, çünki Edigey islam no-qaylar, tatarlar arasında bərqərar olduqdan sonrakı dövrdə yaşamışdır. Bu dastan da islamın bərqərar olduğu ilk illərdə yarandığından o terminlərin dastanda istifadə edilməsi heç də təəccüblü deyil.

¹ Kürevke – qədim Rusiyada padşahların çiyinlərinə taxdıqları daş-qaşla bəzədilmiş çiyinlik

ƏDƏBİYYAT

1. Çobanoğlu Ö. Türk Dünyası Epik Destan Geleneği. Akçağ Yayınları, Ankara, 2007
2. Әхмәтжанов М.И. Нугай Урдасы: татар халкынын тарихи мирасы. Казан, Татар китап нәшрийаты, 2009, 351 сәһ. (tatar dilində)
3. Köprülü M.F. Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten, C.VII, 1943
4. Qafarlı R. Mifologiya. 6 cildə. I cild. Mifogenez: rekonstruksiya, struktur, poetika. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2015, 454 s.
5. Qəhrəmanlıq salnaməsi – “Edigey” dastanı (noqay variantı) – I (noqaycadan tərcümə edəni Şəhriyar Q.). “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu, 2017 (1), s.158-179
6. Qəhrəmanlıq salnaməsi – “Edigey” dastanı (noqay variantı) – II (noqaycadan tərcümə edəni Şəhriyar Q.). “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu, 2017 (2)
7. Nogaydınq kırk batiri. Ed. by Aşim Şeyxaliev. Mahačkala, 1991
8. Rzasoy S. Mifologiya və folklor: nəzəri-metodoloji kontekst. Bakı, Nurlan, 2008, 188 s.
9. Edigey Dastanı (hazırlayanı Sulti R.). Türksoy yayınları, No.10, 1998
10. Təhmasib M. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I cild, Bakı, Mütərcim, 2010
11. Жирмунский В.М. Народный героический эпос: Сравнительно-исторические очерки. Москва-Ленинград, Гос. изд-во художеств. лит., 1962, 435 с.
12. Русская лупопись по Никонову списку. Издания под смотрением Императорской Академии Наук. Част IV, до 1407 года. Въ Санкт-Перебург, при Императорской Академии Наук, 1788 года, 318 стр.
13. Сагалаев А.М. Урало-алтайская мифология: Символ и архетип. Новосибирск, Наука, 1991
14. Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. I. Извлечения из сочинений арабских. СПб., 1884
15. Deweese, D. Islamization and Native Religion in the Golden Horde. Baba Tükles and conversion to Islam in historical and epic tradition (University Park, Pennsylvania State Univ. Press), 1994, 638 p.
16. Somfai K.D. Baba Tükli és a Hattyúlány. Legitimizáció element az Edige című hőseposzban, Keletkutatás. A Körösi Csoma Társaság folyóirata, Szerkeszti Dávid Gèza és Fodor Pál Birtalan Ágnes, Iványi Tamás és Sudár Balázs közreműködésével, 2009 (macar dilində)
17. Edige batır (Ruminya variantı). (Hazırlayanı Şəhriyar Q.) “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu, 2018 (1), s. 188-196